

П.В. Голобуцький
кандидат філософських наук
ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України
м. Київ

ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ

Книжкова культура кожної нації є важливим чинником всіх її духовних та матеріальних надбань. Вона ґрунтується на свободі інформації, що проголошена у 19 статті "Загальної декларації прав людини", в якій говориться: "Кожна людина має право на свободу переконань і свободу шукати, отримувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів". Цьому покликані сприяти спеціальні міжнародні програми НАТІС (Національні інформаційні системи, ЮНЕСКО), УБО/ММАРК, (Універсальний бібліографічний облік / міжнародний формат МАРК, ІФЛА), ЮНІСІСТ (Міжурядова програма співробітництва в галузі наукової та технічної літератури, ЮНЕСКО) тощо, головною метою яких є підтримка вже існуючих і допомога заново створеним національним інформаційним центрам та комунікативним системам. Причому основний тягар рішення інформаційних проблем повинен лягти на національні бібліотеки та національну бібліографію. Національна бібліотека становить документальну базу національної культури, і її "рівнозначними і невід'ємними один від одного обов'язками, – як вважає відома російська дослідниця Н.І. Тюліна, – є як консолідація вітчизняної культури, так і сприяння міжнаціональному культурному взаємозбагаченню"¹.

У свою чергу, національна бібліографія намагається "допомогти масам освоїти культурну спадщину", її завданням є "відродження, надання і узагальнення"² інформації про книги, чим вона сприяє народові у оволодінні своєю культурою. Ось чому національну бібліографію відомий болгарський бібліограф Т. Тодоров-Боров назвав "візитною карткою болгарської культури", що можна віднести до будь-якої іншої. Вже в XVII ст. французький бібліограф Луї Жакоб де Сент-Шарль говорив, що бібліографія повинна не лише полегшувати роботу книгопродавця чи допомагати бібліотекарю поповнювати свої зібрання, але вона мусить також сприяти підвищенню репутації автора, прогресу науки та славі своєї країни. На що відома діячка міжна-

родного бібліографічного руху Л.-Н. Малклес зауважила: “цими словами Луї Жакоб з дивовижною точністю визначив реальну місію кожної національної бібліографії”³.

Концентруючи необхідну інформацію, національна бібліографія ніби фокусує усю книжкову діяльність країни. Автори збірника “Проблеми національної бібліографії” цілком справедливо називають останню – кровносною артерією, “що живить все розмаїття сучасних інформаційно-бібліографічних систем, мереж, програм – національних і міжнародних, універсальних і галузевих, державних і приватних, які функціонують у ручному та автоматизованому режимі”⁴.

Визначення терміна “національна бібліографія” є досить складним і характеризується конкретними умовами її розвитку у різних країнах. Сучасні західні вчені, як правило, дають визначення цьому терміну, виходячи з самого об’єкта бібліографічного обліку, приділяючи найбільшу увагу поточній національній бібліографії (ПНБ). Так, американська дослідниця Е. Коновер пише: “Ідеальна (поточна національна) бібліографія створюється на основі повного переліку всіх книг, документів, брошур, періодичних видань та інших друківаних матеріалів, що опубліковані в межах однієї країни за попередній рік або з меншим інтервалом”⁵.

Л.Х. Ліндер, в свою чергу, розглядає поняття “національна бібліографія” в залежності від обсягу друкованої продукції, що облікована в національному бібліографічному покажчику. Останній має відображати: 1) видання, випущені на території даної країни; 2) матеріали про дану країну незалежно від місця їх випуску; 3) публікації мовою даної країни незалежно від місця їх випуску; 4) твори вихідців з даної країни незалежно від місця їх проживання; 5) твори представників корінної національності даної країни незалежно від місця їх народження і проживання; 6) видання, котрі надруковані для даної країни поза її територією⁶. За Ліндером, національним слід вважати покажчик, котрий включає відомості про видання в будь-якій комбінації із цих шести наявних груп.

Подальші теоретичні розробки терміна “національна бібліографія” пов’язані з створенням програми Універсального бібліографічного обліку (УБО), де під національною бібліографією мається на увазі бібліографія, що включає лише твори, котрі вийшли на території окремої країни. Це можна зрозуміти з точки зору оперативності УБО, але такий період, звичайно, не вирішує всіх завдань національної бібліографії.

Залишаючи осторонь дискусії, що протягом трьох десятиліть (з 50-х по 80-і рр.) не припинялися у країнах Східної Європи та колиш-

ньому СРСР, з приводу терміна “національна бібліографія”, дозволимо собі дати власне визначення: *національна бібліографія – це вид бібліографії як галузі науково-інформаційної діяльності, що забезпечує потреби певної нації в поточній та ретроспективній бібліографічній інформації як про національний книгодрук, так і про видання, які стосуються даної нації або належать вихідцям з цієї нації.*

У цьому визначенні, як бачимо, першочерговим об’єктом бібліографічного обліку є національний книгодрук. Це є теж досить складним поняттям, яке ми спробуємо визначити як сукупність книг (документів), надрукованих на території, котру займає певна нація, книг мовою цієї нації, екстеріорику, а також усе, що пов’язано з національно-культурним духом чи ментальністю цієї нації.

З приводу питання про визначення поняття “національний книгодрук” на рівні “національна книга” український вчений М. Гуменюк справедливо зауважує, що в умовах тяжкого соціального і національного гніту, коли заперечувалося саме існування українського народу, коли російський уряд не визнавав української мови і літератури, а автори-українці були змушені писати і друкувати свої твори чужою мовою, дуже важко відповісти на запитання про те, що треба вважати українською книгою. Відповідаючи на це питання, він радить звернутися до досвіду інших країн, скажімо, Азербайджану. Азербайджанські вчені дійшли до згоди, що при визначенні поняття “азербайджанська книга” доцільно брати до уваги національність автора та мову книги. У свою чергу, у Польщі, Чехії, Словачії та інших країнах, що довгий час були під іноземним гнітом, для визначення поняття “національна книга” використовують одночасно географічний, лінгвістичний та етнографічний критерії. Отже, для розуміння об’єкту національної бібліографії, вважає М. Гуменюк, “треба шукати логічних конструктивних пропозицій, які допомогли б найоб’єктивніше, реалістично визначити поняття (національна книга. – П.Г.) з урахуванням усіх особливостей історичного розвитку українського народу”⁷.

Проблема багатоаспектного визначення поняття “національна книга” значною мірою стосується ретроспективної національної бібліографії (РНБ) і створення національного ретроспективного репертуару книги, цього своєрідного інвентаря культурної спадщини нації. Поточна національна бібліографія (ПНБ), яка є значно оперативнішою і спирається на закон про обов’язковий примірник і будується на основі державно-територіального принципу обліку документів, у багатьох випадках може бути ототожнена з державною бібліографією, що є однією з форм національної бібліографії⁸.

Серед інституцій, котрі беруть на себе створення національної бібліографії (бібліографічний інститут, книжкова палата, національний центр документалістики тощо), найбільш відповідною до цієї мети є національна бібліотека – головна бібліотечна установа держави, що відповідає за збирання і збереження всієї книжкової продукції країни, та іноземної літератури в інтересах сьогодення і майбутніх поколінь, забезпечує прогресивний і демократичний розвиток нації та її культурну інтеграцію у міжнародне співтовариство.

НБ притаманні такі типологічні головні функції:

- формування фонду вітчизняних публікацій;
- формування фонду іноземних видань;
- національний бібліографічний облік вітчизняних та іноземних публікацій;
- обслуговування читачів;
- організаційно-методична і наукова діяльність;
- участь у розробці та впровадженні міжнародних бібліотечно-бібліографічних програм⁹.

Кожна з вказаних функцій має певну кількість похідних функцій (підфункцій). Реалізація функцій НБ дає змогу створити документальну базу національної культури, яка є основою збереження, спадкоємності та розвитку своєї культури, передумовою міжнародного обміну (духовного та інтелектуального) і взаємозбагачення культур різних народів.

Будь-яка НБ спирається на дві засади – повноту комплектування фондів і загальну доступність для читачів. Формування фонду вітчизняних публікацій здійснюється на основі принципів вичерпної повноти комплектування і постійності зберігання. НБ, відповідаючи також за відбір і збереження максимально повного комплексу іноземних видань (відповідно до потреб усього населення держави) та їх бібліографічний облік, консолідує вітчизняну культуру з культурою всесвітньою.

У відповідності до перших двох функцій фонд НБ складають національні (патріотика і екстеріорика) та іноземні публікації. Патріотика включає матеріали (рукописи, стародруки, книги, брошури, газети, журнали, патентні, нормативні та інші документи), створені на території держави, екстеріорика – матеріали, котрі видані за кордоном держави. Отже, до цієї частини фонду відносяться:

- оригінальні і перекладені праці, виконані громадянами даної країни (незалежно від національності, професійних інтересів авторів тощо);
- праці вихідців з даної країни незалежно від мови публікації;
- праці іноземних авторів про цю країну тощо.

Фонд іноземних публікацій складається з матеріалів, що відповідають запитам і потребам громадян даної країни, і використовується (чи може бути використаний) в роботі або задовольняє їх особисті інтереси. Як влучно зазначає російський соціолог Б. Дубін, НБ, на відміну, скажімо, від масової бібліотеки, працює в режимі постійного накопичення, тому що її фонди повинні відбивати реальну картину буття національної культури. Можна навіть сказати, що саме в НБ національна культура існує в систематизованій повноті. “Будь-яка прогалина в комплектуванні – це ампутація якоїсь частини національного досвіду”¹⁰.

Реалізація функції бібліографічного обліку передбачає створення джерела бібліографічної інформації. Основними формами бібліографічної продукції НБ є видання поточного та ретроспективного обліку вітчизняних публікацій і національного зведеного каталога, котрий включає ретроспективну національну бібліографію. Сьогодні така робота виконується на базі автоматизованого банку даних (машиночитана бібліографічна інформація), в тому числі і щодо іноземних публікацій. Серед проблем бібліографічного обліку, що стоять перед НБ, однією з найважливіших є створення “Загального національного каталога”, котрий повинен включати відомості про фонди усіх великих бібліотек країни.

Сучасна концепція НБ розглядає національну бібліографію як неодмінну функцію національної бібліотеки. Поряд з такими функціями, як створення повного фонду видань, що публікуються в країні, зберігання депозитарного примірника національних публікацій, підбору іноземної літератури, співіснують і суто бібліографічні: публікація поточної національної бібліографії, планування і координація бібліографічної інформації, що створюється в країні, а також складання ретроспективної національної бібліографії. Про це неодноразово вказувалося в документах ЮНЕСКО, ІФЛА (Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ, Гаага, Нідерланди), ФІД (Міжнародна федерація з документації, Гаага, Нідерланди) тощо. Так, у 1970 р. ЮНЕСКО в своїх рекомендаціях для міжнародної стандартизації бібліотечної статистики визначила, що НБ, котрі носять таку назву, повинні бути національними бібліографічними та інформаційними центрами, що ведуть поточну і ретроспективну національну бібліографію. “Бібліотеки, – зазначалось тут, – котрі називають себе “національними”, але не відповідають за своїми функціями таким установам, не повинні входити в категорію “національних бібліотек”¹¹.

Те ж саме було підтверджено на Паризькому конгресі з питань національної бібліографії (1977), на якому йшлося про національний

бібліографічний центр, котрий в оптимальному варіанті повинен входити в НБ. У прийнятому на конгресі документі "Міжнародні вимоги до національного бібліографічного агентства: погодження мети, функцій, основи" виділені такі головні завдання:

- підготовка бібліографічних записів документів у відповідності з національним законодавством про обов'язковий примірник і видання національних бібліографічних покажчиків у друкованій та інших фізичних формах;
- підготовка бібліографічних записів у відповідності з міжнародними стандартами ІСБД (Міжнародний стандарт на бібліографічний опис) і кодами ІСБН (Міжнародний стандартний книжковий номер), ІССН (Міжнародний стандартний серіальний номер);
- встановлення форм імен національних авторів (індивідуальних і колективних), однакових заголовків.

Крім цього, національні бібліографічні центри мають такі додаткові функції:

- обмін бібліографічними записами в різних формах;
- отримання документів за законом про обов'язковий примірник;
- проставлення міжнародних стандартних номерів;
- централізована підготовка каталогізованих записів у вигляді карток і машиночитаних стрічок; проведення каталогізації у виданні (КВУ);
- участь у розробці бібліографічних стандартів і каталогізаційних правил;
- проведення семінарів, курсів із впровадження нових каталогізаційних правил.

Національний бібліографічний центр може займатися складанням зведених та ретроспективних каталогів вітчизняних видань, а також створювати в своєму складі національну службу для реєстрації серіальних видань з виходом у Міжнародну систему даних про серіальні видання¹². В "Рекомендаціях" окремо відзначалось, що найбільш економічним по відношенню до ресурсів і персоналу є обособлення національних бібліографічних центрів як окремих адміністративних одиниць у складі національної бібліотеки або іншої бібліотеки, якій доручили її функції.

Рекомендації конгресу значно пошквалили роботу вже існуючих національних бібліографічних агентств і увійшли до статутів новостворених агентств. За підтримкою ЮНЕСКО були здійснені дослідження, котрі допомогли впровадженню національного бібліографічного обліку і його головних умов, приміром, розробці моделі закону

про обов'язковий примірник. Рекомендації і робочі документи конгресу (1977) отримали подальший розвиток на Міжнародній нараді з проблем каталогізації організацій ІФЛА і ЮНЕСКО в 1982 р., на інших міжнародних форумах. Результатом цього стала реалізація програми УБО національними бібліотеками розвинених країн світу, поживлення процесу створення національної бібліографії в Африці, Океанії, Південній Америці. На 57-й сесії ІФЛА (Москва, 18–24 серпня 1991 р.) відзначалося, що програма УБО (з 1988 р. УБО/ММАРК) постійно наголошує на відповідальності кожної країни за становище своєї національної бібліографії, тобто розвиток самої програми залежить від створення оптимальної моделі національної бібліографії в кожній окремій країні¹³.

Відчуження функції національної бібліографії від головних функцій НБ – результат монополії держави на інформацію, в тому числі, на бібліографічну. У тоталітарних державах національна бібліографія завжди підпадала під жорстоку цензуру. Згадаймо “Бібліографію Французької імперії” за Наполеона I або “Книжну летопись” царської Росії, що видавалася Головним управлінням у справах друку Міністерства внутрішніх справ.

Прикладом, що підкреслює можливість окремого існування НБ і національного бібліографічного центру, деякою мірою може бути Україна. Дійсно, тут, у Києві, в лютому 1919 р. Ю. Меженко відкрив Головну книжкову палату, в 1922 р. була відкрита палата в Харкові. Однак це було зроблено тому, що Ю. Меженко не міг у 1919 р. спертися на національну бібліотечну устанovu (ВБУ) тому, що вона сама знаходилася ще в зародку. А відкриття Книжкової палати в Харкові пояснювалось тим, що це місто з грудня 1919 до червня 1934 р. було столицею, і українські більшовики намагалися зосередити в ньому всі центральні установи своєї опереткової, фактично не існуючої держави. Надалі Україна залишилася без національної бібліотеки.

В Росії Книжкова палата була заснована 27 квітня (10 травня) 1917 р., яка згідно з декретом 1920 р. є окремим, відділеним від бібліотек, контрольним органом. З 1936 р. вона стає Всесоюзною книжковою палатою (ВКП). ВКП швидко перетворилася в суто імперську організацію з відчутною цензорською, наглядовою метою, що, як вірно зауважують О.І. Обрізан та А.В. Кротков, привело до того, що в “потужне силове поле потрапили самі джерела державної бібліографічної інформації”¹⁴. До того ж ця загальноімперська інституція проводила політику так званого “зближення культур”, що означало для провінцій імперії беззастережну русифікацію. На сторінках “Совет-

скої бібліографії” останнім часом неоднаразово давалась оцінка ВКП як громіздкої, малоефективної організації, неспроможної надавати оперативну поточну інформацію і нездатної вирішувати актуальні проблеми створення репертуару російської книги. Надалі ВКП, мабуть, об’єднається з НБ Росії, оскільки статус її як окремої інституції консервуватиме її відомчу ізоляцію від загальних проблем книжкової культури Росії, що “буде зберігатися, доки громадськість відключена від відомчих проблем книжково-палатної бібліографії, котра не сприймається як державна, загальнонаціональна. Вина лягає на відомчу відокремленість системи”¹⁵. Останнє стосується і Книжкової палати України, котра не зможе вижити в нових умовах без злиття з майбутньою НБ України. Сучасний її стан це тільки підтверджує.

Міжнародний досвід показує, що сама НБ повинна взяти на себе завдання, які під силу відокремленому від національної книжкової політики бібліографічному агентству. Книжкові палати тепер уже незалежних країн колишнього СРСР повинні поступово увійти до складу своїх НБ і стати дійсно національними бібліографічними центрами, що забезпечать поточний та ретроспективний облік книжкової продукції, нададуть національній бібліографії можливість подолати вузькі рамки тоталітарно-державного обліку та інтегрувати її в міжнародний бібліографічний рух (через НБ як частини НАТІС), гарантують кожній країні вихід до світової бібліографічної інформації. А це, ясна річ, потребує уніфікації найважливіших процесів бібліотечно-бібліографічної діяльності, впровадження міжнародних стандартів для процесів каталогізації та бібліографування, надання виданням міжнародного книжкового і серіального номеру, комп’ютеризації бібліотек, удосконалення закону про обов’язковий примірник, автоматизації та механізації бібліографічних процесів. Саме необхідність автоматизації бібліографічних процесів в НБ, яка надає можливість, крім всього іншого, об’єднати завдання поточної та ретроспективної національної бібліографії, становить додатковий вагомий аргумент на користь доцільності співіснування симбіозу НБ і центру національної бібліографії. “Не випадково у Великобританії, – пише згадувана вже Н. Тюліна, – що відома своєю відданістю традиціям, Бюро національної бібліографії, що здавна було самостійним, в умовах автоматизації було передано під начало Британської бібліотеки. Без сумніву, що і для нас (російських фахівців. – П.Г.) настав час ретельної об’єктивної, економічно обумовленої переоцінки становища, котре склалося в цій галузі. Надто великі будуть майбутні втрати на автоматизацію (курсив. – П.Г.), щоб прийняти status quo як її непохитну організацій-

ну основу”¹⁶. До того ж, продовжує свою думку Н. Тюліна, книжкові палати працюють лише з творами друку, хоч в усьому світі нетрадиційні форми публікацій вже визнані рівноправними з друкованою продукцією і разом з нею підлягають бібліографічному обліку. Відставання в цьому (це стосується як Росії, так значно більше і України. – П.Г.) веде до великих інформаційних прогалин¹⁷, заповнити які має НБ шляхом розширення реєстру можливих публікацій і на базі нового закону про обов’язковий примірник почати їх бібліографічний облік.

Вирішення вищевказаних проблем повинно лягти в основу діяльності докорінно реформованої національної бібліографії, котру по праву називають “свідком національної пам’яті”¹⁸ і яка з відродженням НБ зможе стати важливим чинником розвитку економіки, науки, освіти та культури незалежної України.

¹ Тюліна Н.И. О некоторых аспектах культурной миссии национальных библиотек // Сов. библиотековедение. – 1990. – № 4. – С. 19.

² Здобнов Н. Библиография как историческая дисциплина // Наука и жизнь. – 1988. – № 5. – С. 128.

³ Malkles L.-N. Notions fondamentales de Bibliographie. – Paris, 1972. – P. 24.

⁴ Проблемы национальной библиографии : Сб. науч. тр. – Л., 1990. – С. 4.

⁵ Conover H. Current National Bibliographies. – Washington, 1955. – P. 1.

⁶ Linder L. National bibliography // Essays on bibliography. – Metuchen, 1975. – P. 216–229.

⁷ Гуменюк М.П. Підсумки необхідні: до проблеми створення повної бібліографії української книжки // Біля джерел української радянської бібліографії. – К., 1991. – С. 88–89.

⁸ Левин Г.Л. Национальная библиография в многонациональном государстве // Сов. библиогр. – 1991. – № 2. – С. 35.

⁹ Тюліна Н.И. Национальная библиотека : Опыт типолог. развития. – М., 1988. – 183 с. ; Ее же. О некоторых аспектах культурной миссии национальных библиотек // Сов. библиотековедение. – 1990. – № 1. – С. 19–27; “Национальная библиотека: что это такое?” : Размышления о книге Н. Тюлиной “Национальная библиотека” // Библиотекарь. – 1990. – № 1. – С. 24–25.

¹⁰ Дубин Б.В. Флагман идет ко дну // Сов. библиогр. – 1990. – № 3. – С. 3–15.

¹¹ National Library // ALA. Word Encyclopedie of Library and Information Services. – 2nd ed. – 1986. – Vol. 4. – P. 101.

¹² Джиго А.А., Сухоруков К.М. Основные функции национальных библиографических центров // Книга. Исследования и материалы. – 1991. – Сб. 62. – С. 48–49.

¹³ Муратов А.А., Семеновкер Б.А. Будущее государственной библиографии в свете сессии ИФЛА // Сов. библиогр. – 1991. – № 6. – С. 129.

---

¹⁴ *Обризан А.И., Кротков А.В.* О деполитизации государственной библиографии в СССР // Там же. – № 2. – С. 27.

¹⁵ Там же. – С. 29.

¹⁶ *Тюлина Н.И.* О некоторых аспектах культурной миссии национальных библиотек // Сов. библиотековедение. – 1990. – № 4. – С. 23.

¹⁷ Там же.

¹⁸ *Beaudiquet M.* National Bibliography as Witness of National Memory // IFLA Journal. – 1992. – N 2. – P. 119–123.